

Kulturní hodnoty lesní krajiny

Cultural Values of Forest Landscape

Jiří Kupka

Abstract:

The forests that cover the third of the territory of our state belong to relatively natural segments of the landscape at which we particularly assume the declared natural value, apart from other things, due to the fact that each forest is understood as a significant landscape element. Currently, the cultural landscape and its values have been discussed. The forests and forest landscape mostly belong (in case that they are not, e.g. a part of the composed landscape or associative landscape) to the organically arisen continual landscape according to the categorization of cultural landscapes, or possibly to a relic one. This type of landscape is in our territory unambiguously the most widespread. Nevertheless, from the preservation care point of view it is at the brink of interest. None of our landscape preservation zones takes into account the forest landscape and its values. Architecturally valuable or historically outstanding objects (castles, chateaus, ruins, archaeological traces), mining remnants, stronghold structures, border objects, water management structures, fragments of extinct landscape structures including settlements or traces of original zonation of the village land and a series of other objects, sets or structures may understandably occur in these forests. However, mostly they are not directly connected with the functional area of the forest.

Nevertheless, cultural values directly connected with the forestry (canals, forest railways, lumber and charcoal settlements, small objects of wood industry, objects of the forest administration, etc.) or with hunting (game preserves including forest tracks, remnants of enclosures, pheasantries) are preserved in the forests. The contribution deals with these values of the forest landscape that also belong to the cultural wealth of our landscape and put the finishing touches to the identity of the region.

Keywords:

cultural landscape; forest landscape; cultural heritage; designed landscape; associative cultural landscape; continuing landscape; relict landscape; organically evolved landscape

KUPKA, Jiří (2018). Kulturní hodnoty lesní krajiny. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 11*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 191-206. ISBN 978-80-01-06482-5. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nepracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvodní poznámky

Lesy, které pokrývají třetinu území našeho státu, patří k relativně přírodním segmentům krajiny, u kterých předpokládáme především přírodní hodnotu, deklarovanou mj. tím, že každý les je chápán jako významný krajinný prvek. V současné době, kdy se často hovoří o kulturní krajině a jejích hodnotách, lesy a lesní krajina patří, pokud nejsou např. součástí komponované krajiny či krajiny asociativní, dle kategorizace kulturních krajin nejčastěji k organicky vzniklé krajině kontinuální, případně reliktní. Ta je na našem území jednoznačně plošně nejrozsáhlejší, přesto bývá z hlediska památkové péče na okraji zájmu. Žádná z našich krajinných památkových zón není zaměřena na lesní krajinu s jejími hodnotami. V lesích se pochopitelně mohou nacházet architektonicky cenné či historicky výjimečné objekty (hrady, zámky, zříceniny, archeologické stopy), pozůstatky těžby, pevnostní stavby, hraniční objekty, vodohospodářské stavby, fragmenty zaniklých krajinných struktur vč. sídel či stop původního členění plužiny a řada dalších objektů, souborů či struktur, ty však vesměs přímo nesouvisí s funkční plochou lesa.

Přesto jsou v lesích dochované kulturní hodnoty spjaté přímo s lesním hospodářstvím (plavební kanály, lesní železnice, dřevorubecké a uhlířské osady, drobné objekty dřevozpracujícího průmyslu, objekty lesní správy ad.) či s lovem (obory vč. průseků, zbytků ohradních zdí, bažantnice). Příspěvek se zabývá těmito hodnotami lesní krajiny, které také patří ke kulturnímu bohatství naší krajiny a dotvářejí identitu daného regionu.

Cílem příspěvku je na základě studia dostupné literatury a analýz řady konkrétních lokalit, které byly zkoumány autorem v rámci mnoha hodnocení krajinného rázu, identifikovat a shrnout možné prvky a struktury indikující případné kulturní a historické hodnoty lesní krajiny. Jde o dílčí výzkum v rámci první fáze grantu NAKI II „Identifikace a prezentace památkového potenciálu historické kulturní krajiny České republiky“, kterou je zpracování národní typologie historické kulturní krajiny (HiKK), konkrétně podchycení charakteristických kulturně-historických znaků a jevů krajiny (typických segmentů, struktur a prvků HiKK) a jejich utřídění ve vztahu k základním typologickým kategoriím podle článku 1 směrnice Výboru světového dědictví UNESCO. Podchycení přítomnosti takových znaků bude mj. součástí připravované Metodiky identifikace typologických jednotek historické kulturní krajiny ČR.

2 Lesy jako součást kulturní krajiny

Lesy plní bezesporu řadu nezastupitelných funkcí (ekologické, rekreační, hygienické, vodohospodářské, protierozní...), jsou nedílnou součástí naší kulturní krajiny, tj. krajiny, která je kombinovaným dílem přírody a člověka (*combined works of nature and of man*). Mají tedy či obsahují vedle nezanedbatelné přírodní hodnoty též hodnotu či hodnoty kulturní a historické, byť nejsou tak výrazné.

Definice kulturních krajin (*cultural landscapes*), jak se objevuje v dokumentu Výboru pro světové dědictví z roku 1992 (*Report of the Expert Group on Cultural Landscapes*), zavádí tři hlavní kategorie kulturní krajiny, tj. komponovanou krajinu záměrně navrženou a vytvořenou člověkem (*designed and created intentionally by man*), organicky vyvinutou krajinu (*organically evolved landscape*) a asociativní kulturní krajinu (*associative cultural landscape*), přičemž organicky vyvinutá může být v podobě kontinuální (*continuing landscape*), stále se vyvíjející krajiny či v podobě krajiny reliktní (*relict or fossil landscape*), jejíž vývoj byl již v minulosti ukončen (Kučová 2007). Lesní plochy se objevují v každém ze zmíněných typů. Než tedy ve výkladu přikročíme k hlavnímu tématu příspěvku, tj. lesní krajině jako krajině organicky vyvinuté, stručně nastíníme i význam lesů pro ostatní typy kulturních krajin.

3 Lesy a krajina komponovaná

Lesy, stejně jako ostatní krajinné složky, bývaly častou součástí krajiny komponované. Jedná se o osobitý typ kulturní krajiny, jejíž celkové uspořádání či upořádání jejích jednotlivých částí je dáno na základě předem daného kompozičního (estetického) záměru, demonstrujícího postavení majitele ve společnosti, reprezentujícího jeho majetek nebo duchovní přesvědčení či filosofický postoj, stejně tak jako jeho estetický názor (touha panství logicky uspořádat), potřebu krásna či snahu o usměrnění okolní divoké přírody (Kubeša – Kulišťáková 2010). O komponované krajině bylo v posledních letech napsáno mnoho knih a článků, tudíž je toto téma již bohatě saturováno stávající literaturou. Proto je zde uvedeno jen několik stručných poznámek k této jinak velmi obsáhlé problematice.

Těžiště většiny krajinných kompozic leží v období baroka, dokonce můžeme hovořit o barokní komponované krajině. Pozdější romantické krajinářské úpravy konce 18. a 19. století jsou pak spojeny především s přírodně krajinářským principem (lovecké a bukolické krajiny). Krajinářské úpravy 17. a 18. století však mají svou slavnou předeheru (především co do rozsahu) již v 16. století, kdy vrcholí velkorysé zakládání rybníčních soustav s řadou kanálů a stok na rožmberském Třeboňsku a pernětejském Pardubicku, dále na Chlumecku, Plzeňsku, Tovačovsku, Lounsku (Valtr 1986), Novohradsku, Blatensku, Lnářsku, Štětkeňsku a jinde, přičemž první ucelená rybníční soustava v Čechách vznikla již v 15. století na Hlubocku (Pavlátová 2007). Také první zmínka o klasické aleji je zaznamenána již v 16. století, kdy byla olemována cesta mezi Lvím dvorem na Pražském hradě a zámečkem ve Staré královské oboře (Velička 2010).

obr. 8 – Tajuplný les Sacro Bosco v Bomarzu (Foto: autor)

Estetické uplatnění lesů v krajině a jejich kultivace je častá již v manýristické Itálii, jak je patrné u známého svatého lesa Orsiniů Sacro Bosco v Bomarzu (1552-1580) s mnohovrstevnatou symbolikou, přičemž lesní barco, původně obora upravená jako lesní zahrada či park, je koncept ještě starší. Již zde nejde o lov, ale o stín, únik před horkem města

v lesnatém prostředí plném symbolů a odkazů (Hendrych – Líčeníková, 2010). Jméno Sacro Bosco sahá až k posvátným hájům antiky, které byly kultovními a zároveň pohřebními místy a znovu ožily v literatuře 16. století jako idylická Arkádie (Kalusok 2004).

Klasická barokní kompozice se v lesích objevuje především v podobě linií – průseků, někdy lemovaných alejemi, v různých geometrických uspořádáních. Tyto linie se váží na uzly v podobě objektů panských (lovecké zámečky, myslivny, letohrádky, loggie, gloriety, altánky, besídky či pavilony) i sakrálních (kaple, poustevny atd.). Části zalesněné obory tedy dělily sítě liniiových či paprscitých průseků, průhledů a alejí, umožňující bezpečnou jízdu několika jezdců vedle sebe. Zejména v loveckých oborách je klasická především šesti až osmiramenná hvězda související i se způsobem lovu, přičemž ve středu hvězdy stál zpravidla letohrádek (pavilon), přehledné pozorovací stanoviště i místo hodování po skončení lovu. Průseky se pak sbíhaly na volná prostranství, tzv. dostaveníčka (Tuma 2014). Na místech, kde se chovy zvířete udržely i do novější doby, stávaly se obory součástí nově budovaných přírodně-krajinářských parků a postupně ztrácely své výrazné geometrické členění.

obr. 2 – Lesní arboretum Americká zahrada u Chudenic (Foto: autor)

Liniové (podél cest v lese) i ornamentální (komponované do určitého obrazce) lesní aleje však nejsou jen v oborách, ale objevují se i v ostatních lesních porostech. Mohou zde hrát řadu rolí, ale neopominutelný je i jejich estetický účinek spojený s praktickou funkcí orientace. Typická jsou jak jednořadá stromořadí na okraji lesního porostu, tak dvouřadá aleje kolem hlavních cest (Veličkovi 2013). Estetizující opláštění porostů vizuálně atraktivními či jinak užitečnými dřevinami, nahrazování staršího systému geometrických lesních průseků a

alejí pastorálními scenériemi komponovanými dle krajinářských principů solitérními stromy a vinoucími se stromořadími již přechází k období romantismu a přírodně krajinářského parku.

Z měřítka lesní krajiny se již přesouváme k měřítku zahrady či parku, v nichž se lesní motivy a lesní estetika objevují velmi často, vždyť kultivace přírodních prvků lesa byla v minulosti nedílnou součástí umění zahradního umění (Hendrych – Líčeníková, 2010). Zahrada v nich přechází v obory a ve volnou krajinu, lesy se naopak stávají kultivovanou krajinou. To vidíme v díle hraběte Sporcka na v lesích jeho panství v Lysé nad Labem, u Kuksu či ve Starém Plesu.

Na pomezí parku a lesa leží arboreta a lesní školky, které se poprvé objevují na schwarzenberském panství již po polovině 17. století (Matoušek 2010). Taková je například Americká zahrada na Chudenicku se vzácnými druhy cizích dřevin, zejména dřevin amerického původu, původně založená roku 1828 jako okrasná školka cizokrajných rostlin, odkud byly dřeviny dodávány i do jiných parků a zahrad rodiny Černínů. Podobný charakter má arboretum Bukovina na Hrubé Skále, jedna z nejstarších pokusných ploch zaměřených na introdukci cizích dřevin, založená v letech 1860 až 1862.

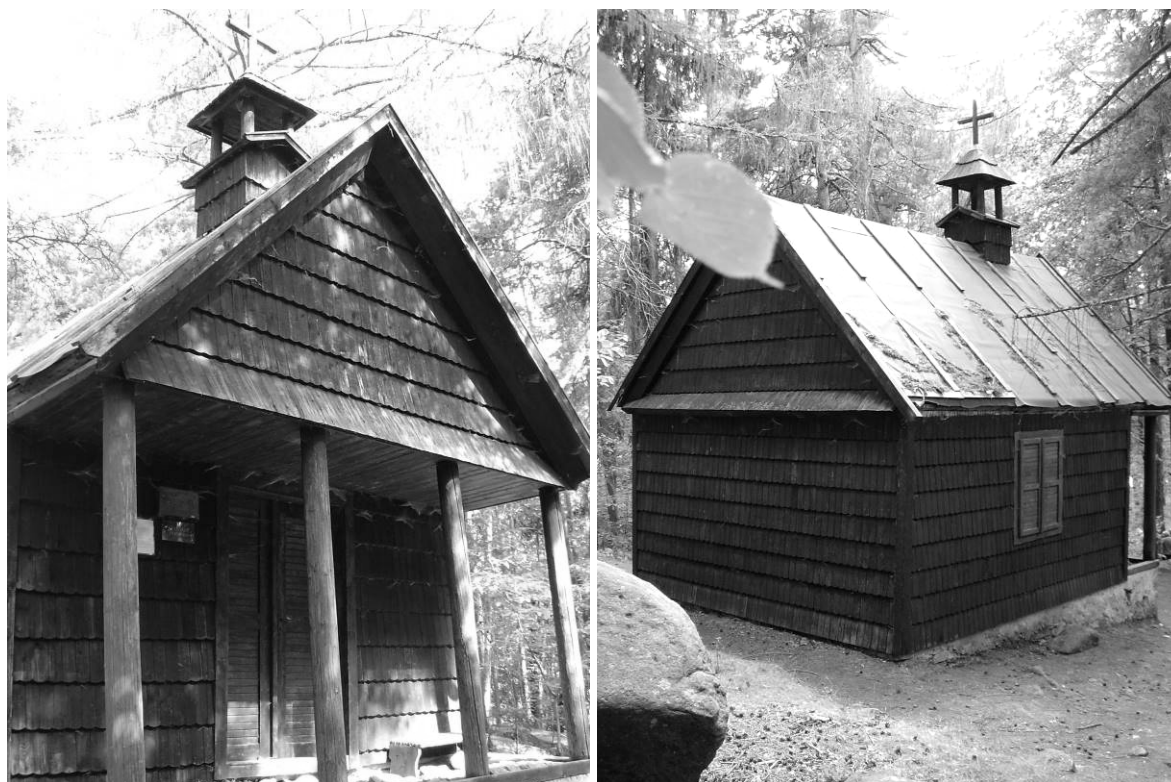
Kulturní a historickou hodnotu mají bezesporu také lesní hřbitovy (např. areál lesního hřbitova z první poloviny 19. století u Nového Jáchymova s řadou neogotických litinových náhrobníků, vějířovitě rozměřený lesní hřbitov ze 30. let 20. století v Písku ad.) vč. židovských, které bývaly často zakládány mimo osídlené území (Radomyšl), lesoparky či komponované lesní promenády. Například v Karlových Varech dal již v roce 1756 hrabě Rudolf Chotek zřídit první lesní promenádu s vyhlídkami na lázně, Chotkovu cestu od Českého sálu k Jelenímu skoku, kterou v roce 1803 prodloužil Jan Rudolf Chotek až k mohutné jedli s obrázkem. Další karlovarskou lesní promenádu s templom a s vyhlídkou do březového údolí zřídil v roce 1801 lord Findlander a další následovaly (Pacáková-Hošťálková et al. 2004). Tímto výčtem jistě nebyly vyčerpány možnosti uplatnění lesů a jejich částí v rámci krajinářských kompozic a v rámci zahradně-krajinářských úprav, byl pouze doložen neopominutelný význam lesních ploch v rámci komponované krajiny.

4 Lesy a krajina asociativní

Mnohé lesy a lesní lokality patří ke krajině asociativní, což je krajina na pozadí náboženských, uměleckých nebo kulturních asociací (Kučová 2007), které mohou být nejrůznější, neboť člověk má a v minulosti měl k lesům určitý ambivalentní vztah (Klvač 2006). Asociace spjaté s lesem a přírodou tak mohou být rozdílné a je až podivuhodné, jak protilehlé aspekty ve vztahu k přírodě jednotlivé epochy akcentovaly (Komárek 2012).

Rozdílné vnímání lesa lze pracovně nazvat „začarovaný les“ a „malebné místo“ (Kupka 2016). Schama (2007) to nazývá dvěma podobami Arkádie, které vždy existovaly, zpustlá a upravená, temná a prosvětlená, místo pastýřské idyly i místo primitivní paniky. Jak uvádí Staněk (2010), les a strach k sobě patří, a spolu s vesmírem a mořem je les nejdůležitější hororovou „heterotopií“, tj. prostorem jiného (jiným prostorem), což dokládají četná literární díla (srv. Michel *Foucault, O jiných prostorech*). Les v nich vystupuje jako místo nebezpečných bytostí a jevů, od démonů přes zvířata a projevy prapůvodních sil až po domorodce ovládající černou magii. Ale i les sám o sobě často vystupuje jako vůlí vybavená nepřátelská bytost, či jako místo, kde se vyskytují jednotlivé zlé stromy. Vedle lesa jako místa nadpřirozeného zla, je častokrát les popisován jako místo zla přirozeného, jako místo obnažení děsivé lidské přirozenosti či místo ohrožení jinými. Takový strach a respekt z hlubokého a temného hercynského hvozdu chovaly po masakru v Teutoburském lese po staletí římské legie. V neposlední řadě je pak les vnímán i jako místo setkání s nepřátelskou, vražednou přírodou, kde jde o holé přežití. Tato archetypální podoba lesa jako temného, člověku nepřátelského a do jisté míry nebezpečného místa se promítla i do folklóru. Pocit vyplývající ze spojení volné přírody se zlem velmi dobře zachycuje svět pohádek bratří

Grimmů, např. Červená Karkulka, Jeníček a Mařenka ad. (Komárek, 2012), kde v lese číhá nebezpečí, buď přirozené (vlk, loupežníci) či nadpřirozené (Ježibaba) a šťastný konec spočívá mj. v nalezení cesty z lesa ven. Prapůvodní strach z lesa v asociaci s temnotou a neznámým přezívá, neuvědoměle, i dnes a setkáváme se s ním jak u dětí, tak dospělých (Bednaříková – Kysučan 2006). Příroda je v tomto konceptu vnímána jako silná, nezvládnutelná, nepoddajná, nekontrolovaná, divoká. Taková je krajina zachycená v Máchově Máji, zneklidňující, hluboká, s prvky tajemství a nostalgie.

obr. 3 – Poustevna u české Kalvárie byla postavena mezi žulovými kameny na západním svahu hory v roce 1820. Dřevěná, šindelem pokrytá chaloupka s věžičkou na střeše je v interiéru vyzdobena nástěnnou malbou starého poustevníka od malíře Antonína Velečina. Stavba nikdy nesloužila jako skutečná poustevna, nýbrž byla romantickou součástí poutního areálu (Foto: autor)

Představu o archetypálním strachu předindustriálního člověka z lesa je však na našem území třeba výrazně korigovat, neboť díky mnoha funkcím, které lesy plnily, vidíme spíš obraz důvěrně osvojeného a obydlého lesa, relativně hojně navštěvovaného a často lidmi doslova zabydleného (Matoušek 2010). Nakonec i v literatuře se objevuje krajina Babiččina údolí či lesní zátiší v Mrštíkově Pohádce máje, krajina harmonická, idylické místo, neproblematická, nehluboká krajina, náruč bezpečí (Hodrová 1994). Příkladem lesa coby vítaného úkrytu před společenskými normami je příběh Tristana a Isoldy. Pustina lesa tu milencům poskytuje bezpečnou náruč, skrývá je před hněvem podváděného krále Marka a stává se idylickým prostředím jejich nezákonné lásky (Gaži 2006). Nejde ovšem jen o literární koncept. Lesy byly v minulosti častokrát vnímány též jako místo bezpečí a jako domov pro „lesní lid“ i desperáty všeho druhu. V lesích žili nejen loupežníci a banditi, ale i zbojníci, kteří – nevím proč – vyvolávají spíš pozitivní konotace či partyzáni. Dodnes jsou v lesích stopy po přítomnosti partyzánů a četné pomníky připomínající jejich činnost.

Některé lesy stále velmi intenzivně vyvolávají tyto asociace. Takový je bezesporu Sherwood, královský les v anglickém hrabství Nottinghamshire, který je spjat s příběhem o Robinu Hoodovi, ale i Řáholec u Jičína, spjatý s literární postavou Loupežníka Rumcajse.

Lesy však byly místem úkrytu nejen pro desperáty. V dobách válečných událostí obyvatelé utíkali do lesů, kde hledali bezpečí. Lesy byly standardním, téměř oficiálním útočištěm po celá staletí. Dodnes se v lesích dochovaly tzv. lochy, podzemní chodby nebo i prostory vykopené především v měkkých horninách (především ve spraších, ale i pískovcích), které sloužily jako úkryty či spižírny (Buček et al. 2017). Některé konkrétní příklady jsou známy dodnes. Například řeholnice z kláštera Strážkyň Svatého hrobu ve Světcí, které nebyly povražděny při přepadení a následném vypálení kláštera husity, se skrývaly v hlubokých lesích v okolí Bohosudova. Ačkoli jim lidé z okolí nosili jídlo, drsné podmínky a hlad způsobily jejich postupné vymírání, zvláště když husité obsadili Krupku a svou přítomností zásobování řeholnic v lese ukončili (Buben 2012).

S lesy je u nás spojena i tradice nejstarších poustev. Samota označována jako poušť, na kterou se první poustevníci skutečně uchylovaly, je míněna především duchovně a na našem území jí mohla být i zelená pustina lesa (Buben 2016).

obr. 4 – Areál Nového lesa u Kuksu nazývaný Betlém je příkladem krajiny s velkým kulturně-historickým nábojem (Foto: autor)

Prvním českým poustevníkem byl sv. Ivan (asi +882), který se usadil v jeskyni v hlubokých lesích při Loděnickém potoce (Kačáku) nedaleko hradu Tetína. Podle tradice tam žil 42 let, přičemž 14 let se vůbec s nikým nepotkal. Stravu mu poskytovala okolní příroda a nebyť lovecké vášně knížete Bořivoje, který až k jeho obydlí pronásledoval zraněnou laň, pravděpodobně by zůstal utajen až do smrti. Dnes je na místě jeho poustevny ve Svatém Janu pod Skalou poutní areál, kde je možné vidět množství památek a připomínek tradicí spojených s tímto světcem (jeskyně, studánka, kámen se stopami šlépějí a otisků kolen, díra v jeskyni, jíž vyletěl ďábel), jehož úcta, neboť nebyl nikdy oficiálně kanonizován, je církevně povolena právě jen zde, uprostřed karlštejnských lesů, v místě s podivuhodným geniem loci (Buben 2016). I když nelze Ivanovu historicitu doložit, v povědomí kraje, kde se odehrával děj jeho života, v podstatě žije celé tisíciletí (Ravík 2006).

Dalším významným poustevníkem z české kotliny byl sv. Vintíř (+1045), který získal v roce 1029 od císaře Konráda II. část lesního hvozdu na Šumavě, v místech významné solné stezky („Vintířova stezka“), která vedla z Niederaltaichu přes Prášily, Dobrou Vodu, Hartmanice a Sušici dále do Čech. Na konci událostmi nabytého života působil v poustevnách v Dobré Vodě u Hartmanic, kde stojí jediný jemu zasvěcený kostel v Čechách, a na Mouřenci u Annína. Zde se dle legendy setkal s knížetem Břetislavem. Tento původně benediktinský mnich, bratranec císaře Jindřicha II., se zapsal do dějin nejen jako poustevník, ale také kolonizátor, misionář, politik a diplomat, rádce císařů a přítel knížete Oldřicha. Jeho ostatky se v současnosti nachází v Břevnovském klášteře (Buben 2016). Vintířův kult byl oficiálně schválen v roce 1634 jako vykonávaný „od nepaměti a nepřetržitě“ (Attwater 1993).

Zatímco Ivan pocházel z byzantské kulturní oblasti, snad z Bílého Chorvatska na dnešním polsko-ukrajinském pomezí, a Vintíř z Duryňska, českého původu byl další významný poustevník sv. Prokop (+1053), který působil v hlubokých hvozdech při Sázavě. Žil v lesích, spoléhal na občasné dary a almužny, kácel stromy, obdělával půdu. Zde dle tradice zkrotil čerta a zapřáhl jej do pluhu, se kterým, popoháněje jej křížem, vyoral tzv. Čertovu brázdu (dodnes částečně patrná terénní vlna připomínající široký úvoz) táhnoucí se 21 kilometrů od Sázavy až k Prokopově rodišti v Chotouni. I na sv. Prokopa zůstaly ve zdejší krajině stopy. Vedle Čertovy brázdy se v kryptě sázavského chrámu dochoval zbytek původní Prokopovy sluje a tzv. Svatoprokopská studánka, u níž se světec setkal s knížetem Oldřichem (Buben 2016). V roce 1204 byl Prokop Inocencem III. slavnostně oficiálně kanonizován, a to jako první český národní světec (Ravik 2006). Na našem území působila řada dalších poustevníků, později však již mimo lesy. Barokní poustevníci z kongregace ivanitů sídlili většinou u významných chrámů či kaplí. Lesní poustevny se staly spíš součástí komponované krajiny či symbolickými stavbami uvnitř krajinářských parků.

Zřizovatelem poustevny byl kupříkladu hrabě Sporck na panství v Lysé nad Labem. Jedna z poustevny s kaplí sv. Františka byla založena v roce 1717 na křižovatce lesních cest u Lysé. Rostly tam prý krásné buky, které hrabě Sporck miloval, neboť latinský název buku FAGUS odkazoval na jeho jméno (Franz Anton Graf Von Sporck). Tím se již dostáváme k asociacím, které vyvolávají jednotlivé stromy a druhy stromů, jimž jsou připisovány téměř lidské vlastnosti. Mezera (1979) dokonce popisuje charakter každé z dřevin, například bříza je smavá, osika hovorná, buk vážně zamyšlený, dub vzdorně ramenatý, jasan vznešený, lípa rovná, smrk upjatý a nepřístupný, jedle mateřsky něžná, borovice bezstarostná a modřín je náladový. Stromy se stávají symbolem jednotlivých regionů a národů (česká lípa srdčitá). Zejména v době národního obrození je pak patrné symbolické odvolávání se na samu českou krajinu jako důkaz národního svérázu. Česká literatura a umění té doby silně artikuluje vztah ke krajině a národu zároveň. Celé krajinné oblasti se stávají obecně přijímanými atributy češství a slovanství (Librová, 1988). Tím se již dostáváme daleko od původního tématu, a to jen proto, aby bylo zřejmé, že lesy jsou bezpochyby významnou krajinou asociativní, přičemž tyto asociace, z nichž byl uveden jen zlomek, jsou velmi pestré a bohaté.

5 Nelesní historické krajinné struktury v lesích

V lesích se nachází řada historických objektů a jejich fragmentů, které nejsou vázány přímo na lesní prostředí. V průběhu dějin se staly součástí lesa, například kamenné snosy jako pozůstatky struktury původní plůžiny (agrární terasy, haldy a valy, jež byly v minulosti často porostlé dřevinami), či vznikly v lese z jiného důvodu, tj. ne kvůli lesu jako takovému (staré cesty, opevnění, militární zákopy a valy, těžba nerostů, kamene, písku – staré štolky, kamenolomy či drobné „selské“ kamenolomy, hlinišť, pískovny, těžební haldy, minerální prameny ad.). V řadě případů se jedná o reliktní krajinu, jejíž vývoj byl už v minulosti ukončen.

Byť primárně nebyl důvodem vzniku takových historických struktur les, musely na jeho přítomnost reagovat, nebo byly díky přítomnosti v lese pozměněny a získaly novou hodnotu. Na pozůstatcích členění původní pluziny se například do současnosti někdy zachovaly významné staré polykormony, a to i mimo souvislé lokality starobyklých výmladkových lesů (Buček et al. 2017). Případem, kdy musela nějaká funkce reagovat na přítomnost lesa, jsou staré stezky a cesty, v krajině dodnes patrné v řadě fragmentů (úvozy, úpravy povrchů, zpevnění svahů atd.), které ovšem primárně nesouvisí s tím, že vedou lesem. Například je dodnes patrná část Zlaté stezky u Volar v podobě asi 2,5 m široké lesní cesty zajištěné oproti svahu nízkou terasní zídskou procházející vzrostlým smrkovým lesem na východním svahu vrchu Kamenáč (Památkový katalog NPÚ).

obr. 5 – Staré cesty v lesích jsou součástí historické krajinné struktury (Foto: autor)

S tím souvisel aspekt bezpečnosti na stezkách vedoucích hlubokými hvozdy v době, kdy bylo cestování plné obav z loupežníků a lapků všeho druhu. Proto se objevují předpisy chránící cestující před možným rizikem ukrytým v husté zeleni. Kvůli bezpečnosti a zvýšené ochraně před loupežníky přepadajícími početné cestující bylo například v roce 1361 v Čechách nařízeno všem vrchnostem vyklesat křoviny a stromy po obou stranách městských stezek na vzdálenost „co by dohodil kamenem obepjatými prsty“. Podobně v roce 1578 bylo nařízeno vymýtit obě strany silnice do šířky jednoho lesního provazce, tj. asi 32 m. V 17. století, což je mj. doba třicetileté války a z ní pramenících obav a nejistoty, neboť moc zeměpanských a vrchnostenských úřadů nebyla ještě plně upevněna a k přepadávání formanů a dalších cestujících docházelo poměrně často, byla tato vzdálenost vymezena tak, „jak dalece by ranou pistole dosáhnouti aneb vůz se šesti koňmi volně obrátiti mohl.“ (Veličkovi 2013, Kubeša 2007). Podobná nařízení vznikala i jinde. Anglický král Edward I. vydal v roce 1285 nařízení, že majitelé musí vyčistit od vegetace okolí obchodních cest v šířce dvou set stop na každou stranu, jinak budou poháněni k odpovědnosti za loupeže a zločiny, které by byly na

cestě spáchány (Kuo – Sullivan 2001). Podobně byly z bezpečnostních důvodů odstraňovány stromy a keře z okolí hradů a opevněných měst (Kupka 2006).

6 Historické lesy a staré stromy jako součást kulturního bohatství

Historickou hodnotu představují lesy samy o sobě, například porosty spjaté se starobylými způsoby hospodaření. Takové jsou například lesní porosty výmladkového původu s dlouhodobým kontinuálním vývojem a zachovanými typickými přírodními a kulturně-historickými prvky starých pařezin. Výmladkovým způsobem byla v minulosti obhospodařována většina lesních porostů nížin, teplých pahorkatin a vrchovin na území České republiky. Ve starosídelní krajině byly takto lesy ovlivňovány již od neolitu, v dalších oblastech po celý středověk. V 19. století začalo docházet k přeměně nízkých a středních lesů výmladkového původu na les vysoký. K významným přírodním prvkům ve starobylých pařezinách patří zejména výmladkové polykormony (vznikají vegetativní regenerací dřevin na pařezech a pařezových hlavách), hlavaté stromy (stromy založené na regeneraci ve vyšších polohách kmene), doupné stromy (stromy s dutinami), dendrotelmy (stromové dutiny naplněné vodou), výstavky (staré stromy ponechané jako zdroj osiva na vykácených pasekách), ekotony (společenstva na okraji starobylých výmladkových lesů), světliny (luční či pastevní enklávy) a významné druhy rostlin a živočichů (Buček et al 2015). Výmladkové lesy měly svou typickou druhovou skladbu, neboť schopnost tvořit pařezové nebo kořenové výmladky je u jednotlivých druhů dřevin velmi odlišná. Staré výmladkové polykormony jsou proto i cennými doklady původního genofondu listnatých dřevin z období před vznikem racionálního lesního hospodářství. Z hlediska základního mezinárodního členění kulturních krajín náleží lokality starobylých výmladkových lesů do podkategorie reliktní krajiny, kde evoluční proces již v určitém období v minulosti skončil, ale významné charakteristické znaky jsou stále viditelné v materiální podobě (Kučová 2007, Buček et al. 2017). Význam zbytků starobylých výmladkových lesů je v oblasti pravěké ekumeny a subekumeny (tedy v 1. až 3. vegetačním stupni) srovnatelný s významem zbytků přirozených lesů (pralesů) ve vyšších vegetačních stupních (Buček 2013b).

V lesích se kromě starých výmladkových lesů objevují i druhově výrazná stromořadí sloužící jako vizuální označení majetkových poměrů nebo hospodářského členění lesních porostů. Jedná se o stromy, které označovaly hranice pozemků jednotlivých vlastníků, hranice panství či lesních revírů, někdy i jednotek prostorového rozdělení lesa. Doplněvaly tak průběh pozemkové hranice, často navíc vyznačené hraničními kameny nebo hraničními příkopy. Jako hraniční stromy byly na Moravě využívány i hlavaté stromy. V pařezinách často byly na hranicích jednotlivých pozemků ponechávány jako výstavky stromy generativního původu, přežívající několik obmýtí nízkého lesa. Na okrajích izolovaných lokalit starobylého lesa a na hranicích se zemědělskými pozemky proto bývá často soustředěn výskyt starých výmladkových pařezů a stromů s výmladkovými hlavami (Buček et al. 2017). Tyto „hraniční“ stromy, které bývaly již od 17. století zanášeny i do mapových děl, byly mnohde řešeny místně vzácnými druhy, aby se výrazně odlišily od okolního porostu (v jehličnatých porostech nezvyklé listnáče, modřínové porosty ve smrčinách a podobně). O funkci těchto stromů jako majetkových hranic svědčí i značná vzdálenost mezi jednotlivými stromy, někdy i několik zemských provazců (Veličkovi 2013, Hájek – Bukačová 2006).

Podobnou funkci jako hraniční stromy měly i příkopy v lesích, které jako terénní hranici nechávaly jednotlivé vrchnosti pravidelně vykopávat a obnovovat (Hájek – Bukačová 2006). Hraniční příkopy a valy patří ke starobylým způsobům označování hranic lesa, doloženým v mnoha evropských zemích. Hraniční příkopy a valy vymezovaly hranice pozemků v lesních porostech nebo na hranici lesa a zemědělsky využívaných ploch, sloužily také k omezení přístupu dobytka do lesů. Jsou významným dokladem vlastnických poměrů a historického

vývoje krajiny a lze je považovat za součást evropského kulturního dědictví (Buček et al. 2017).

7 Historické objekty a struktury spojené s lovem

Činností, která souvisí jednoznačně s lesem, je lov. V dnešní krajině se dochovala řada prvků a struktur, které jsou vázány na tuto aktivitu. S lovem je spojena řada historických objektů, lovecké hrádky, zámky a letohrádky určené pro lov v otevřených honitbách a revírech. Enklávy historických loveckých oblastí s vlastními loveckými stavbami pak představují obory, tj. zalesněné ohrazené prostory sloužící k chovu a lovu zvěře. Vymezením obory nepřímo vznikly plochy lesa vyčleněné z oblasti těžby, což též ovlivnilo jejich podobu.

Zakládání nejstarších obor, které u nás spadá do druhé poloviny 13. (Tuma 2014) či první poloviny 14. století (Andreska 1980), se kryje se zaváděním kuší (samostřílů). Zatímco středověká jezdecká štvance byla prováděna v otevřených krajinách, vznikaly v souvislosti s přesunem lovu do obor nové techniky lovu. Kuše a obory se vzájemně doplňovaly. Mnoho nových obor vzniklo v 15. až 18. století, přičemž se v oborách chovala hlavně srnčí a jelení zvěř, daňci, prasata, mufloni i zvířata exotická (Andreska 1980, Tuma 2014). Obora se stala postupně symbolem prestiže svého majitele, přítomným téměř na každém významnějším panství. V období baroka se pak, jak již bylo uvedeno, stávala součástí komponované krajiny. Obvykle navazovala na formální zámecký park, kdy celá kompozice provázání zahrady s loveckou krajinou byla propojena a členěna průseky, cestami, vodními plochami, loukami a skupinami stromů. Vznikly tak jedny z nejrozsáhlejších komplexů estetizované krajiny.

obr. 6 – Žehušická obora je proslulá chovem bílých jelenů, kteří se sem dostali již v roce 1780. Od roku 1920 je chráněna jako přírodní památka. Obrázek zachycuje přístupovou alej vedoucí od zámku k bráně obory (Foto: autor)

Pomineme-li však obory jako komponované krajiny, dochovaly se dodnes vedle oborních staveb na místě bývalých obor fragmenty oborního ohrazení zamezujícího pohybu

zvířat z obory do volné krajiny a naopak. Jako stavební materiál bylo užíváno dřeva, kamene, cihel a jejich různých kombinací. Původní hrazení dodnes nalezneme v Lánské oboře, v oboře Žehrov, v Horšovské oboře nebo v oboře Vřístek (Tuma 2014), někde se dochovaly vstupní brány či sochařská výzdoba (obora Kněžičky). V roce 1875 bylo v Čechách 317 obor, na Moravě 28. V současnosti (2014) je na našem území 196 uznaných obor (Šeplavý – Růžička – Pondělíček, 2005).

Vedle obor byly nedílnou součástí většiny panství bažantnice, mnohé dodnes dochované například jako lesní enklávy v zemědělské krajině. Bažanti se u nás objevují okolo roku 1300, nejstarší bažantnice pak jsou doloženy ze 14. století, kdy Karel IV. založil naši nejstarší bažantnici při svém loveckém zámečku v Králově Dvoře u Berouna (Andreska 1980). Z odborné literatury jsou známy bažantnice zřízené v roce 1579 v Třeboni, v roce 1579 u Roudnice nebo bažantnice u Mšece. Do roku 1950 je z historických podkladů známo přes 670 bažantnic, přičemž se jednalo o bažantnice v souvislých lesních celcích i o bažantnice remízové. Jen ve druhé polovině 18. století bylo v Čechách zřízeno 59 obor a 188 bažantnic. V roce 2014 u nás bylo evidováno 293 bažantnic (Šeplavý – Růžička – Pondělíček, 2005).

Původně bývaly bažantnice ohrazovány ploty stejně jako obory. Protože byla hlavním nebezpečím bažantních chovů dravá zvěř, objevují se i obezděné chráněné bažantnice. V Mikulově se například dochovala památkově chráněná brána bažantnice.

8 Historické objekty lesní správy, lesního hospodářství a dřevařství

Primárně se na les váží kromě objektů spojených s lovem historické objekty a struktury spjaté s lesním hospodářstvím (těžba, zpracování a přeprava dřeva, pálení uhlí, draslařství, získávání smoly...) a lesní správou. Jedná se o původně panské hájovny (hájenky), fořtovny, lesovny, myslivny a další, kterých se dochovaly na našem území stovky. Rozdíl mezi nimi tkví především v tom, kdo je užíval, než v architektonické formě. Jejich podoba může být od prostých chalup po architektonicky významné a zdobné objekty či celé soubory objektů s hospodářským zázemím. Některé z nich požívají i památkovou ochranu. Příkladem může být klasicistní hájovna v Mířenicích s hospodářským zázemím zřízená na nalžovskohorském panství rodu Taafů ve 40. letech 19. století. Stavba byla inspirovaná jednotným stavebním plánem, podle něhož vznikly obdobné stavby v nedalekých Krutěnicích a Prašivici (Památkový katalog NPÚ). Místy se v lesích objevují i pomníky vztahující se k profesi lesníků (např. pomník lesního Maxmiliána Haigera ve Strážnici zastřeleného pytláky při věrném plnění svých služebních povinností, který dali postavit jeho kolegové, lesníci strážnického panství hraběte Magnise).

Les nabízel vedle těžby dřeva sběr hub, borůvek a jiných lesních plodů i řady vedlejších produktů, například steliva, klestí, bylin, el i kůry pro koželužny, lýka, smoly a podobně (Čeněk at al. 2006). Ne všechny z těchto činností se však zapsaly do historické krajinné struktury lesů. Množství dřeva spotřebovala výroba dřevěného uhlí a potaše, dále se rozvíjela výroba dehtu a smoly. Kvůli potřebě pravidelné dodávky dřeva byla řada provozů situována přímo v lesích nebo v jejich okolí, například železářské provozy, sklárny, smolárny, dehtárny, draslárny, milíře na výrobu dřevěného uhlí ad. (Matoušek 2010). K dochovaným fragmentům těchto aktivit patří uhlířské (milířové) plošiny (milířiště), které dokládají velmi intenzivní ovlivňování lesů v minulosti těžbou dřeva. Vybudování vodorovné plošiny kruhového, oválného, ojediněle i čtvercového půdorysu bylo důležitou podmínkou pro pálení dřevěného uhlí v milířích. Nejnápadnější jsou zbytky uhlířských plošin ve svažitém terénu, kde zemina odtěžená při zakopávání plošin do svahu byla využita při modelaci druhé části plošiny na svahu (Buček et al. 2017).

Nejvíce se v lesích projevila těžba a zpracování dřeva. S tím souvisí i osady dřevorubců a lesních dělníků, uhlířů a dalších profesí spojených s lesem, zakládané na panstvích zejména od baroka často jako nové pravidelné vesnice. Takovou osadou je

kupříkladu Karlova Ves na fürstenberském Křivoklátsku založená v roce 1828 knížetem Karlem Egonem II. jako osada drvoštěpů, kteří těžili dřevo v kouřimeckém revíru pro potřebu železné huti v Roztokách u Křivokláta.

Těžbu dřeva doplňovala potřeba jeho dopravy. Staletým využíváním vznikla v lesích síť lokálních stezek a cest, sloužících především k dopravě dřeva. Skácené kmeny k nim byly stahovány ručně a potom odváženy povozy tažených koňmi či voly na větší vzdálenosti, obvykle do blízkých venkovských sídel. Zachované zbytky starých cest a stezek, především úvozy, jsou významným dokladem o zpřístupňování krajiny v minulosti a o dávné technologii dopravy dřeva (Buček et al. 2017). Zbytky sítě starých lokálních stezek a cest je třeba přiřadit k významným znakům starobyklých lesů a věnovat jejich průzkumu a zachování adekvátní pozornost (Buček et al. 2013a).

Konjunktura dřevařského průmyslu vedla zejména v 19. století k zakládání speciálních lesních cest k transportu dřeva. V druhé polovině 19. století se začínají stavět lesní železnice, například v roce 1885 na panství Nové Hrady a o čtyři roky později na Jindřichohradecku a následovaly další (Matoušek 2010). Některé z tratí se alespoň fragmentárně dochovaly i do dnešní doby. K tomu přistupuje doprava vodní. Byla upravována koryta potoků pro plavení dřeva, následně se objevují systémy uměle budovaných kanálů. Dodnes se dochovaly na Šumavě Schwarzenberský (1793) a Vchynicko-tetovský kanál (1799-1801) vč. souvisejících vodohospodářských objektů (například technická památka Vchynicko-tetovský kanál zahrnuje vlastní těleso kanálu, opěrné zidky, upravené břehy, těleso komunikace, násyp vedle cesty, zpevňovací zidky a odvaly vytěženého materiálu, můstky nebo příbřežní pilíře pro mosty, hradlový most včetně příjezdové komunikace, jezu a tělesa zaústění do kanálu, zaústění vedlejších příležitostných nebo stálých posilujících vodotečí, přepady pro regulaci hladiny vody, skluz do řeky Křemelné a plošiny vybudované v některých úsecích pro shromáždění a skladování dřeva před splavením) a další kanály, z nichž některé byly budovány již ve středověku (relikt středověkého vodního kanálu dopravující dřevo z lesů okolo Boskovic do města). Sám Schwarzenberský kanál je jednou z největších a svým dochováním nejrozsáhlejší dochovanou technickou památkou na Šumavě. Kanál byl napájen vodou z 27 potoků, ze tří umělých nádrží (Rosenauerova, Jelení a Říjiště) a z Plešného jezera. Celé vodní dílo obsahovalo původně 87 malých a větších můstků, 80 propustí a 22 stavidel. Podél kanálu chodilo asi 200 lidí, kteří hlídali průběh plavby a uvízlá polena posouvali pomocí háků. Denně tak mohlo být splaveno až 1 000 sáhů (asi 1,8 km) dřeva (Památkový katalog NPÚ). Na ně navazovala dálková voroplavba, která se zejména v 19. století stala výrazným fenoménem ovlivňujícím okolí vodních toků (svěbytná plavecká subkultura). Ve druhé polovině 19. století dosáhla voroplavba v Čechách svého vrcholu. Ještě v roce 1906 bylo splaveno 594 tisíc kubiků dřeva, po roce 1948 se plavilo již jen příležitostně a tisíciletá tradice české voroplavby byla ukončena v roce 1960, kdy se na Vltavě objevily zřejmě poslední prameny (Čeněk et al. 2006).

Lesy tedy, i pokud nejsou krajinou komponovanou či asociativní, obsahují řadu historických krajiných struktur, z nichž mnohé mohou být předmětem památkového zájmu.

9 Závěrem

Z výše uvedeného – jistě neúplného přehledu – je patrné, že lesy v sobě skrývají řadu kulturních a historických hodnot. Jsou součástí naší kulturní krajiny a její identity. Nelze je vnímat jen pohledem lesnickým či dřevařským, ovšem ani pouze pohledem ochrany přírody a krajiny. Stejně jako ostatní krajiny je musíme vnímat i s jejich neopominutelnou kulturní hodnotou, byť je snad ze všech typů kulturní krajiny v lesní krajině nejméně nápadná.

Představené dílčí výstupy jsou součástí analýz kulturní krajiny prováděných v rámci grantu NAKI II „Identifikace a prezentace památkového potenciálu historické kulturní krajiny České republiky“. Jeho cílem je mimo jiné identifikovat, dokumentovat a prezentovat

poznatky o hodnotách historické kulturní krajiny s památkovým potenciálem; rozvinout stávající systém ochrany historických krajinných struktur vycházející z institutu památkových zón na základě podchycení typologických východisek napomáhajících k rozpoznání potenciálu ochrany na doposud nechráněných částech historické kulturní krajiny; posílit povědomí a ochranu hodnot historické kulturní krajiny, jako důležité součásti národní identity, kulturního dědictví a implementace mezinárodních úmluv. Protože je lesní krajina z tohoto hlediska vnímána především jako krajina relativně přírodní a její kulturní a historické souvislosti jsou často pomíjeny, je tento text prvním krokem k dalším podrobnějším analýzám a případovým studiím, které budou následovat.

Literatura

- ANDRESKA, Jiří (1980). *Vývoj myslivosti: průvodce expozicí*. Zemědělské muzeum. Zámek Ohrada u Hluboké nad Vltavou.
- ATTWATER, Donald (1993). *Slovník svatých*. Vimperk/Rudná u Prahy: Papyrus/JEVA. ISBN 80-85776-06-5 (Papyrus), 80-901365-7-5 (Jeva).
- BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila – KYSUČAN, Lubor (2006). Les jako locus amoenus? – estetika lesa v antické literatuře. In: KLVAC, Pavel (ed.). *Člověk a les*. Brno: Masarykova univerzita, s. 28–35. ISBN 80-210-4202-8.
- BUBEN, Milan M. (2012). *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společenství katolické církve v českých zemích III/4*. Praha: Libri. ISBN 978-80-7277-443-2.
- BUBEN, Milan M. (2016). *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společenství katolické církve v českých zemích IV/1*. Praha: Libri. ISBN 978-80-7277-545-3.
- BUČEK, Antonín et al. (2015). Starobylé výmladkové lesy jako součást paměti krajiny. In: ŠTASTNÁ, Milada – VAISHAR, Antonín. *Mentální obraz českých vesnic – vzpomínky na krajinu: Sborník abstraktů*. Brno: Mendelova univerzity v Brně, s. 6. ISBN 978-80-7509-347-9.
- BUČEK, Antonín – ČERNUŠÁKOVÁ, Linda – FRIEDL, Michal (2013a). Staré stezky a starobylé výmladkové lesy ve starosídelní krajině. In: KIRCHNER, Karel – MARTÍNEK, Jan (eds.). *Staré stezky v geografii a archeologii VIII*. Brno: Ústav geoniky AV ČR. 5–10. ISBN 978-80-86407-40-1.
- BUČEK, Antonín – ČERNUŠÁKOVÁ, Linda – FRIEDL, Michal (2013b). Typické prvky starobylých výmladkových lesů. In: KIRCHNER, Karel – MARTÍNEK, Jan (eds.). *Staré stezky v geografii a archeologii VIII*. Brno: Ústav geoniky AV ČR. S. 11–22. ISBN 978-80-86407-40-1.
- BUČEK, Antonín – ČERNUŠÁKOVÁ, Linda – FRIEDL, Michal (2017). Starobylé pařeziny jako historická struktura krajiny. In: *Kulturní detail v krajině, historické struktury krajiny*. Kroměříž: NPÚ ÚOP Kroměříž, s. 65–75. ISBN 978-80-87231-50-0.
- ČENĚK, Miroslav et al. (2006). *Lidé, krajina a zemědělství*. Praha: Profi Press. ISBN 80-86726-21-5
- GAŽI, Martin (2006). Poustevník, nebo loupežník? K proměnám vnímání „lesních lidí“ od středověku po dobu moderní. In: KLVAC, Pavel (ed.). *Člověk a les*. Brno: Masarykova univerzita, s. 43–59. ISBN 80-210-4202-8.
- HÁJEK, Tomáš – BUKAČOVÁ, Irena (2006). *Příběh drobných památek: Od nezájmu až k fascinaci*. České Budějovice: Studio JB. ISBN 80-900903-9-7.
- HENDRYCH, Jan – LÍČENÍKOVÁ, Michaela (2010). Les v zahradním umění. In: *Kauza les. Environment jako estetický problém*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 9–34. ISBN 978-80-244-2572-6.
- HODROVÁ, Daniela (1994). *Místa s tajemstvím: kapitoly z literární topologie*. Praha: Koniasch Latin Press. ISBN 80-85917-03-3.

- KALUSOK, Michaela (2004). *Zahradní architektura*. Brno: Computer Press. ISBN 80-251-0287-4.
- KLVAČ, Pavel (2006). Člověk a les. In: KLVAČ, Pavel (ed.). *Člověk a les*. Brno: Masarykova univerzita, s. 5–7. ISBN 80-210-4202-8.
- KOMÁREK, Stanislav (2012). Příroda a kultura. In: STIBRAL, Karel et al. (eds). *Zahrada. Přirozenost a umělost*. Praha: Dokořán, s. 23–36, ISBN 978-80-7363-431-5.
- KUČOVÁ, Věra (2007). Historická kulturní krajina v kontextu památek světového dědictví. *Zahrada – park – krajina XVII*. č. 1/2007, s. 6–10. ISSN 1211-1678.
- KUBEŠA, Petr (2007). Stručný přehled použití alejí v historii a legislativa upravující jejich použití od poloviny 18. století do začátku století 20. In: *Historie a současnost alejí v krajině a urbanizovaném prostředí*. Olomouc, NPÚ, s. 137–149. ISBN 978-80-86570-11-2.
- KUBEŠA, Petr – KULIŠŤÁKOVÁ, Lenka (2010). Krajinné úpravy okolo bývalého loveckého zámku v Nových Zámčích u Litovle provedené za Jana Josefa Liechtensteina po roce 1805 a jejich obnova. In: *Komponovaná kulturní krajina a možnost její obnovy a zachování*. Olomouc: NPÚ ÚOP Olomouc, s. 16–29. ISBN 978-80-86570-17-4.
- KUPKA, Jiří (2006). *Zeleň ve vývoji města*. Praha: Nakl.ČVUT. ISBN 80-01-03443-7.
- KUPKA, Jiří (2016). Proměny městské zeleně a bezpečnost města. *Regionální rozvoj mezi teorií a praxí*. č. 2/2016, s. 18–25. ISSN 1805-3246.
- KUO, Frances E. – SULLIVAN, William C (2001). Environment and Crime in the Inner City. Does Vegetation Reduce Crime? *Environment and Behavior* 33. no. 3, pp. 343–367. ISSN 0013-9165.
- LIBROVÁ, Hana (1988). *Láska ke krajině?* Brno: Blok.
- MATOUŠEK, Václav (2010). *Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální*. Praha: Krigl. ISBN 978-80-86912-36-3.
- MEZERA, Alois et al. (1979). *Tvorba a ochrana krajiny*. Praha: SZN.
- PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena et al. (2004). *Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri. ISBN 80-7277-279-1.
- PAVLÁTOVÁ, M. (2007). Příklady využití alejí v jihočeské krajině. In: *Historie a současnost alejí v krajině a urbanizovaném prostředí*. Olomouc: NPÚ ÚOP Olomouc, s. 51–74. ISBN 978-80-86570-11-2
- RAVIK, Slavomír (2006). *O světcích a patronech*. Praha: Levné knihy. ISBN 80-7309-343-X
- SCHAMA, Simon (2007). *Krajina a paměť*. Praha: Argo/Dokořán. ISBN 978-80-7203-803-9 (Argo), 978-80-7363-071-3 (Dokořán).
- STANĚK, Jan (2010). Topos lesa v literárním hororu. In: STIBRAL, Karel et al. (eds.). *Kauza les. Environment jako estetický problém*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 135–152, ISBN 978-80-244-2572-6.
- ŠEPLAVÝ, Petr – RŮŽIČKA, Jaroslav – PONDĚLÍČEK, Jiří (2005). *Myslivost v České republice*. Praha: MZe ČR.
- TUMA, David (2014). Vývoj obornictví v českých zemích. In: *Vývoj obornictví v českých zemích. Prameny a studie* 53. Praha: NZM, s. 215 – 233. ISBN 978-80-86874-52-4, ISSN 0860-8483.
- VALTR, V. (1986). Krajinařské úpravy v 17. a 18. století. In: *Zelené systémy a jejich význam v krajinném obraze*. Praha: Dům techniky ČSVTS.
- VELIČKA, P. (2010). Jak jsme k alejím přišli a jak o ně dnes přicházíme. In: ESTERKA, J. (ed). *Zachování alejí jako typického prvku české krajiny*. Praha: Arnika, s. 16–33. ISBN 978-80-904409-7-5.

Článek byl podpořen Projektem programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity (NAKI II) DG16P02M034 „Identifikace a prezentace památkového potenciálu historické kulturní krajiny České republiky“.

Informace o autorovi

doc. Ing. arch. ThLic. Jiří Kupka, Ph.D.

ČVUT v Praze, Fakulta stavební, Katedra urbanismu a územního plánování

jiri.kupka@fsv.cvut.cz